

قراءت آثار مولانا جلال‌الدین محمد بلخی در غرب

محمد جعفر محلاتی*

چکیده

در این مقاله تلاش شده است تا گزارشی فشرده و مختصر در خصوص قراءت‌های تازه از آثار مولانا در غرب ارائه گردد. قراءت‌هایی که به لحاظ کمی و کیفی سیر صعودی دارد و گاهی به دیدگاه‌ها و بصیرت‌هایی می‌رسد که برای خوانندگان شرقی و فارسی‌زبانان نیز تازگی دارد. در بخش‌هایی از مقاله نیز خواننده با چگونگی تداول نام «رومی» در زندگی مدرن دنیای غرب و اقبال فزاینده نسبت به او با ذکر شواهدی آشنایی خواهد یافت.

کلید واژه

مولانا در غرب - مولانا در جهان مدرن - ترجمه آثار مولانا در غرب - مولانا پژوهی در غرب - مولانا در جهان مجازی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* استاد معارف اسلامی، دانش‌گاه اوپرلین آمریکا.

کرانی ندارد بیابان ما قراری ندارد دل و جان ما
جهان در نقش و صورت گرفت کدام است ازین نقش‌ها آن ما^۱

از آن جا که این حقیر در آمریکا به تدریس و تحقیق در معارف اسلامی و مطالعات در حوزه خاورمیانه مشغول است، شاید بتواند گزارشی بسیار کوتاه از خط سیر تحولات در قراءت‌های متعدد و متفاوت از آثار مولانا در آمریکای شمالی را به خوانندگان مقالات کنگره مولانا تقدیم دارد. این گزارش صد البته جامع و کامل نیست، بلکه مبین دیدگاه و مشاهدات محدود نویسنده از استقبال شگفت‌انگیز و پرمایه خوانندگان آمریکایی از آثار مولانا ظرف یکی دو دهه گذشته است.

می‌دانیم که خوانندگان نخبه انگلیسی زبان، دیرگاهی است که با آثار مولانا آشنایی دارند. رینولد. نیکلسون (۱۹۴۵ - ۱۸۶۸) استاد فقید دانش‌گاه کمبریج انگلستان نزدیک به یک قرن است که با ترجمه فاخر مثنوی شریف و منتخبی از دیوان کبیر شمس و مقالات و کتبی متعدد که پیرامون تصوف برشته تحریر آورده، صیت خوش مولانا را در آفاق غرب گسترده است. به گفته استاد دکتر شفیع کدکنی، نیکلسون بی‌هیچ تردیدی بزرگ‌ترین مولاناشناس مغرب زمین است که تحقیقات او در زبان انگلیسی هنوز بی‌مانند است و قراین خارجی نشان می‌دهد که دیگر همتایی برای او در حوزه‌های خاورشناسی ظهور نخواهد کرد.^۲

نیکلسون هم نخستین تصحیح انتقادی مثنوی را ارائه نموده و هم در ترجمه شخص مولانا به انگلیسی و شرح و تفسیر مثنوی قلم زده و باز هم به گفته دکتر شفیع شرح او بی‌هیچ گمان بهترین شرحی است که تاکنون در هر زبانی بر مثنوی نوشته شده است.^۳

کشف رومی در افکار عمومی غرب

باوجود زحمات فوق‌العاده نیکلسون و سایر دانش‌مندان غربی در معرفی و شناساندن آثار عرفان اسلامی - ایرانی به خوانندگان غربی، دامنه این خوانندگان، تا چند دهه پیش، از حلقه نخبگان دانش‌گاهی و علمی فراتر نرفت و شناخت آثار عارف بزرگ مولانا، برای مردم کوچه و بازار در غرب آسان نبود. در آمریکای شمالی، بی‌تردید این کلمن بارکس و جان معین John Moyne ، Coleman Barks هستند که در اواخر قرن بیستم با ترجمه آزاد و زبانی غیرمتکلف آثار مولانا و سخن و افکار او را به میان مردم کوچه و بازار آوردند و کار را به جایی رساندند که حتی مادونا خواننده موسیقی پاپ

آمریکا نیز در آغاز قرن بیست و یکم به خواندن اشعار مولانا یا بقول غربیان «رومی» پرداخت.

چگونگی کشف مولانا در آمریکا و بازپرداخت افکار عرفانی او به زبان همه فهم و شاعرانه و غیرمتکلف و امروزی توسط کلمن بارکس خود ماجرای عارفانه و مکاشفہ بارز حیرت انگیزی است که نویسنده مستقیماً از زبان بارکس شنیده و مضمون آن بطور خلاصه نقل می‌شود.

در سال ۱۶۹۹ میلادی سازمان بین‌المللی «جست و جو برای یافتن زمینه‌های مشترک» (Search for common Ground) طی برگزاری یک کنفرانس بین‌المللی در کنگره آمریکا که به منظور آشنایی بیش‌تر نمایندگان کنگره با فرهنگ جهان اسلام تشکیل شده بود از نویسنده این مقاله درخواست کرد که به عنوان بخشی از کنفرانس عهده‌دار میزگردی پیرامون عرفان در فرهنگ ایران زمین گردد. میزگرد با شرکت عده‌ای از استادان از جمله دکتر حسین الاهی قمشہ‌ای و کلمن بارکس در صبح روز شروع کنفرانس در ساختمان کنگره برگزار گردید و مورد توجه تعداد قابل توجهی از سناتورها و نمایندگان کنگره آمریکا واقع گردید. عصر همان روز سرمیز شام از کلمن بارکس سوال کردم که چگونگی آشناییش با مولانا را شرح دهد. نوشته زیر پاسخ ایشان با نقل به مضمون است.

«من (بارکس) به عنوان استاد شعر و ادب انگلیسی در دانش‌گاه جورجیای آمریکا پس از سال‌ها تدریس در این رشته و از آن‌جا که خود نیز شاعرم و شعر می‌گویم، دچار کمبود مضامینی بکر و تازه شده بودم، پس از مدت‌ها خلجان فکری و جست و جو، شبی در خواب مرا به سوی رومی هدایت کردند.

صبح که از خواب برخاستم، نام رومی در ذهنم پژواک داشت ولی هیچ‌گونه آشنایی با او و آثار او نداشتم. بلافاصله به دانش‌گاه رفتم و پس از تحقیقی کوتاه دریافتم که رومی، یعنی جلال‌الدین مولانا شاعر و عارفی بزرگ است متعلق به قرن سیزدهم میلادی که افکار عرفانی بدیع و بی‌بدیل دارد. از طریق ترجمه‌های نیکلسون، کمی با ژرفای اندیشه او آشنا شدم ولی این مقدار به هیچ‌وجه کفایت نمی‌کرد و خود نیز از آن‌جا که زبان فارسی و عربی نمی‌دانم قادر نبودم که مستقیماً به متن اشعار به زبان اصلی مراجعه کنم. چندی نگذشت که معجزه‌ای اتفاق افتاد و انگار روان رومی خود راه‌گشا شد. شبی منزل دوستی مهمان بودم و در حین صرف شام ماجرای سرگشتگی خود و خواب مربوط به رومی را بیان کردم. ناگهان از سوی دیگر میز مردی که خود را جان معین معرفی کرد خطاب به من گفت: «آقای بارکس، مدت‌هاست که شما در پی

من و من نیز در جست و جوی شما هستم.» با تعجب از ایشان که برای نخستین بار توفیق آشناییش را داشتم پرسیدم منظورتان چیست؟ پاسخ داد که وی ایرانی است و از ارادت‌مندان مکتب مولانا و سال‌هاست که به هنگام اقامت در آمریکا تلاش دارد که برخی از اشعار او را به زبان انگلیسی همه فهم ترجمه کند، اما بواسطه این‌که به این زبان تسلط کافی ندارد ناچار اوراقی بسیار را از ترجمه اشعار به انگلیسی به قول او «آب نکشیده» و ناپالوده برهم انبار کرده که از مضامین پر است و از زبان گویا محروم. من (بارکس) از ایشان خواستم که نمونه‌ای از این ترجمه‌های ناپالوده را در اختیار من بگذارد و گذاشت. دیدم مضامینی عالی و بکر که در جست و جویش بودم معجزه وار بدست من رسیده است. پس از آن بخشی از کتابم را به نام *The Essential Rumi*^۴ (آشنایی اساسی با رومی) به نام خود و جان معین انتشار دادم که در طرفه العینی نایاب شد و بطوری حیرت‌انگیز مورد توجه خوانندگان آمریکایی قرار گرفت.

پس از نقل این داستان، بارکس خطاب به نویسنده اظهار داشت: می‌گویند شایسته نیست که از مسایل معنوی و عرفانی طلب نان کنیم، ولی من از فروش فوق‌العاده کتاب‌هایم به این نتیجه رسیدم که ادامه تدریس در دانش‌گاه اتلاف وقت است، خود را بازنشسته کردم و تمام وقت به ترجمه آزاد آثار رومی پرداختم.»

ظرف پانزده سال گذشته، کلیه کتاب‌فروشی‌های عمده در آمریکای شمالی چند طبقه از قفسه کتاب را به آثار متعدد درباره رومی و بویژه به ترجمه آزاد آقایان بارکس و جان معین اختصاص داده‌اند و سال‌هاست که بطور مستمر کتاب‌های رومی از پرفروش‌ترین‌ها در آمریکاست.

بدین‌سان طی یک داستان شگفت‌انگیز بارکس و معین به هم پیوستند و مولانا را که خود از تکلفات زبانی برای بیان مضامین عالی عرفانی در رنج بود از مغلق‌گویی زبان آکادمیک و مدرسی سبک انگلیسی آزاد کردند و میلیون‌ها خواننده آمریکایی را به ساحل دریای معرفت مولانا رساندند. خوش‌بختانه دانش‌گاه تهران چند سال پیش از بارکس دعوت بعمل آورد و طی مراسمی با تقدیم نشان از ایشان قدردانی شایسته‌ای بعمل آورد. اما ماجرای کشف مولانا در آمریکا به این‌جا ختم نمی‌شود و فرازهای شگفت‌انگیزی دیگر دارد، چنان‌که از زبان او هم می‌توان بدو گفت:

در انبار فضل تو بس دانه‌هاست که آن نشکند زیر هفت آسیا^۵

تجدید ترجمه در کار نوین مجددی

همان‌گونه که مختصراً اشاره رفت ترجمه استاد فقید نیکلسون از اشعار مولانا گرچه به لحاظ علمی دقیق و حاکی از فهم عمیق آن استاد نسبت به مبانی اصولی و تاریخی عرفان و تصوّف بوده است، اما زبانی درخور نخبگان علمی و دانش‌گاهی داشت و ناچار نتوانست نظر خوانندگان غیر ادیب و غیر مشخص در کشورهای انگلیسی‌زبان را جلب کند. برای پرکردن همین خلأ بود که بارکس و معینی کمر همت بستند و با ارائه ترجمه‌های آزاد و بدون این‌که در بند قوافی و اوزان باشند کتاب‌هایی متعددی را بچاپ رساندند که خوانندگان اشعار و مضامین بکر مولانا را در آمریکا و جهان انگلیسی‌زبان به حداکثر رسانید و نام رومی را شهره آفاق غرب کرد.

توفیق چشم‌گیر فوق در عین حال به هزینه جداکردن مضامین از قالب‌های اصیل شعر رومی صورت گرفت. درواقع بخشی از زیبایی کلام سخن مولانا قربانی اشاعه آزاد مضامین گردید.

مطالعه کارهای فوق، گرچه برای عموم مردم و اقشار غیرمتخصص و غیردانش‌گاهی بسیار لذت‌بخش و وافی به مقصود بود و برداشت آزاد (rendition) را جانشین ترجمه دقیق ساخت، اما نسل جوان دانش‌گاهی را که در جست‌وجوی یک ترجمه دقیق ولی به زبان ساده و غیرمغلق بود راضی نمی‌نمود. این خلأ در آغاز دهه گذشته به همت یک ادیب افغانی، دکتر جاوید مجددی که به زبان فارسی و عربی و انگلیسی تسلط داشت مورد توجه قرار گرفت و ترجمه دو کتاب از کتاب‌های شش‌گانه مثنوی معنوی که تاکنون توسط چاپ‌خانه دانش‌گاه آکسفورد بچاپ رسیده مورد توجه و تقدیر اهل ادب قرار گرفت.^۶

ویژگی چشم‌گیر ترجمه مجددی این است که در عین حال که به لحاظ علمی و ادبی واژگان بطور بسیار دقیق انتخاب شده است، ابیات ترجمه شده در قالب‌های موزون و مقفای شعری قرار گرفته و از کلمات نامأنوس نیز پرهیز شده است. بنابراین می‌توان گفت ترجمه مجددی از مثنوی شاید به‌ترین ترجمه زبان محاوره عادی انگلیسی باشد. تا این‌جا در این مقاله از سه ترجمه متفاوت از شعر مولانا سخن بمیان آمد. اکنون شاید جای آن است که برای درک بهتر خوانندگان یک نمونه ترجمه از هر یک از مترجمان فوق ارائه گردد تا برای خواننده ملاک مقایسه‌ای بدست داده باشیم.

از ترجمه دو بیت از اشعار مثنوی شریف توسط نیکلسون آغاز می‌کنیم:

می‌رسید از دور مانند هلال	نیست بود و هست بر شکل خیال
آن خیالی که شه اندر خواب دید	در رخ مهمان همی آمد پدید ^۷

ترجمه نیکلسون از ابیات فوق چنین است:

Coming from afar, Like the new moon in slenderness and radiance; he was non-existent, though existent in the form of phantasy the stranger's countenance the king discerned the phantom which he had beheld in his dream.⁸

برای ملاحظه تفات در سبک ترجمه، ترجمه همین دو بیت توسط مجددی چنین آمده است:

Just like a crescent moon he came to view.
A non-existent image seen by you.
Image which while dreaming he'd just seen
The king saw in him just as it had been.⁹

ملاحظه می‌شود که ترجمه نیکلسون در عین شیوایی از وزن و قافیه عاری است گو این‌که نظم انگلیسی از قواعد نظم فارسی تبعیت نمی‌کند. با این حال ابیات نیکلسون درست برعکس ترجمه مجددی، در گوش خواننده آهنگ مطبوعی ایجاد نمی‌کند. مجددی در ترجمه، خلاقیتی به مراتب بیش‌تر نشان داده و از همین‌رو کار ترجمه او که فعلاً فراتر از دفتر دوم مثنوی نرفته مورد استقبال گسترده خوانندگان آثار مولانا به زبان انگلیسی قرار گرفته است.

در آخرین سخنی که با مجددی داشتم از ایشان شنیدم که سخت مشغول ترجمه چهار دفتر باقی‌مانده مثنوی هستند، کاری که بسیار مغتنم و مبارک است. مجددی نه تنها در ترجمه محتوایی بلکه در انعکاس فورم و شکل و آهنگ زیبای شعر فارسی در زبان انگلیسی توفیقی چشم‌گیر داشته است.

در مورد ترجمه و یا اقتباس کلمن بارکس از اشعار مولانا، نویسنده آثاری جز همان دو بیت مذکور در صفحه قبل در کار ایشان ندید که جهت مقایسه کامل آن‌را بیاورد، اما برای این‌که خواننده با سبک کار ایشان آشنا شود ابیات زیر تقدیم می‌شود:

There is a community of the spirit
Join it, and feel the delight
Of walking in the noisy street
And being the noise.¹⁰

متأسفانه اقتباسات آقای بارکس آدرس دقیق اشعار الهام بخش مولانا را بدست نمی‌دهد و نویسنده نمی‌داند که اقتباس فوق، به کدام یک از ابیات مثنوی بر می‌گردد. در هر حال کار خلاق بارکس این است که هر قطعه از کار او مثل یک نقاشی خیال‌انگیز فراروی خواننده قرار می‌گیرد.

مولانا در آیین کتابخانه‌های الکترونیک

به تصریح روزنامه معروف نیویورک تایمز، مولانا از دهه ۱۹۶۰ میلادی تاکنون مؤثرترین و با نفوذترین شاعر در آمریکا بشمار می‌رود. به همین جهت ظرف دو دهه گذشته انواع کتابخانه‌های الکترونیک در غرب نیز به سراغ آثار وی رفته و ترجمان اشعار او را در مخزن خود قرار داده‌اند به نحوی که خوانندگان مختلف در هر کجای دنیا که باشند، می‌توانند با کاربرد کلمه Rumi در موتور جست و جوگر اینترنتی و یا تارنماهای اختصاصی کتابخانه‌های الکترونیک به اشعار مولانا و انواع ترجمه‌های آن دسترسی مستقیم داشته باشند.

یکی از این کتابخانه‌های الکترونیک تحت عنوان «کتابخانه آزاد» (The Free library) که نزدیک به شش و نیم میلیون مقاله و کتاب را در مخزن خود دارد، در معرفی مولانا می‌گوید: «شعر رومی در بسیاری از شب‌های شعر آمریکا جزو اشعار پرطرفدار است و در مناسبت‌های مختلف در جشن‌ها و حتی مراسم ازدواج این اشعار قراءت می‌شود.» در توضیحات این کتابخانه آمده است: «آنچه مسأله توجه آمریکاییان را به شعر رومی برجسته می‌سازد، این واقعیت است که اقبال مردم از مولانا باوجود تنش‌ها و بدگمانی‌های موجود بین جهان غرب و اسلام صورت می‌گیرد، درست در همان حالی که برخی از متفکران و پژوهش‌گران غربی احتمال سازگاری بین ارزش‌های دو تمدن غرب و اسلام را غیرممکن می‌دانند. مثلاً آن‌چه که فرهنگ آمریکایی تحت عنوان آزادی به آن ارج می‌گذارد، فرهنگ جهان اسلام آن را ورشکستگی و انحطاط اخلاقی می‌داند و یا آن‌چه که در جهان اسلام تحت عنوان خویشنداری و تقوا مورد احترام است، در غرب به عنوان تحمیلات حکومت دینی و مردسالاری مورد بدبینی و نقد قرار دارد.»

نویسنده اضافه می‌کند که: «با این همه آمریکایی‌هایی بسیار با دیدگاه‌ها و سلیقه‌های مختلف، رومی می‌خوانند و فرهنگ این درویش قرن سیزدهمی خاورمیانه در قلب آمریکایی‌ها جا دارد. در این صورت چگونه می‌توان ندای ناسازگاری تمدن‌ها را سرداد؟»

نویسنده در جست‌وجوی آن عواملی که آمریکاییان را به رومی پیوند می‌دهد به مقایسه یکی از شعرای برجسته آمریکا یعنی والتر ویتمن که در قرن ۱۹ می‌زیسته است می‌پردازد. گفتنی است که در اوایل قرن نوزدهم در آمریکا یک نهضت فکری به نام مکتب تعالی‌گرا یا transcendental در مقابل مکتب فلسفی حسی و تجربی ظهور کرد که در نقد مذهب رسمی کلیسا از یک سو و مکتب تجربه حسی از سوی دیگر روی

اهمیت تجربه معنوی و شخصی پای فشرد. این مکتب که ویتمن نیز بدان گرایش عمیق داشته است، مشترکاتی روشن با مکتب فلسفی اشراق در شرق دارد. نویسنده سایت کتاب‌خانه آزاد الکترونیک که نام خویش را ذیل مقاله نوشته، معتقد است علت گرایش آمریکاییان به رومی این است که افکار مشابه رومی از زبان والت ویتمن در قلب سنت فلسفی آمریکای قرن نوزدهم وجود دارد و بنابراین سخن رومی در ذهن آمریکایی پژواکی آشنا دارد. ویتمن هم‌چون رومی انسان را موجودی متعالی می‌داند. ویتمن چنین می‌گوید:

«وجود هر یک از ما اجتناب‌ناپذیر است
هر کدام از ما نامتناهی هستیم
و هر کدام مانند دیگری موجودی قدسی»

و در جای دیگر چنین می‌گوید:
«در هر شهری که نور و گرمی نفوذ دارد، من نیز همان‌جا حاضرم
هر جا که پرندگان بال گشوده‌اند من نیز بال گشوده‌ام»

ویتمن مانند رومی ارتباطی سترگ و دیرینه میان همه اجزای هستی می‌بیند:
«من ندای مؤذن عرب را می‌شنوم از فراز مناره‌ها
و صدای کشیش را در محراب کلیساها
و صداهایی که دعاهای عبری می‌خوانند و هندویی که به شاگردان محبوبش درس می‌دهد.»

نویسنده در پایان نتیجه می‌گیرد که شاید ویتمن و رومی در جهانی دیگر خویشاوند نزدیک باشند و آن‌چه آن‌ها را به هم نزدیک می‌کند قدرت شاعرانه ایشان در تبدیل مشاهدات جزئی به اصول مشترک انسانی است. نویسنده در پایان نتیجه می‌گیرد که:

«من هم آمریکاییم هم مسلمان، هم ویتمن را دوست دارم هم رومی را و در روان من هیچ تنش‌ی میان دوپاره از وجود فرهنگی و جغرافیایی من نیست.» او با زیرکی وجود خود را نشانه نقض نظریه مواجهه تمدن‌های ساموئل هانتینگتون اعلام می‌کند.^{۱۱}
مجله الکترونیک examiner در مقاله‌ای تحت عنوان «قرائت رومی پس از حادثه نهم سپتامبر» به معجزه شعر رومی در فرهنگ آمریکایی پرداخته است. نویسنده Aberjhani می‌گوید بسیاری از آشنایان با کارهای رومی مشاهده کرده‌اند که گاهی

شنوندگان شعر مولانا بی‌اختیار خود نیز به شعر گفتن و خواندن اشعار خویش با موسیقی صوفیانه می‌پردازند. او کلمن بارکس را از شواهد این امر می‌داند که خود نیز بارها شاهد بروز چنین حالات وجدی در خوانندگان آمریکایی شعر مولانا بوده است. ابرجانی (نویسنده) سپس برای نقد مرتکبان حوادث یازدهم سپتامبر که عمل خود را تحت عنوان جهاد معرفی کرده‌اند، به نقل از رومی جهاد واقعی را علیه نفس و نه علیه سایر مردم معرفی می‌کند.^{۱۲}

موسیقی مولانا

علاوه بر فرهنگ و دانش کلان مکتوبی که پیرامون آثار مولانا در زبان انگلیسی در حال توسعه است، بسیاری از افراد برجسته و شاخص در رشته‌های عرفان جدید و موسیقی نیز آثار، دکلمه‌ها و آهنگ‌های عرفانی متعددی را به بازارهای کتاب ارائه کرده‌اند که از استقبالی بی‌نظیر برخوردار بوده است. از جمله دکلمه‌های دیپاک چوپرا Deepak chopra طرف‌دارانی بسیار پیدا کرده و CDهای صدای او فروشی چشم‌گیر دارد.

جالب توجه است که چند سال پیش افکار عمومی در آمریکا تازه متوجه رومی شده بود، یکی از خوانندگان موسیقی پاپ مشهور، یعنی مدونا نیز به خیل مشتاقان رومی پیوست و در یکی از کنسرت‌های خود اشعاری را از او خواند. ولی برعکس روند فرهنگ عمومی گرایش‌ها به مدهای مختلف روز که به سرعت میزایند و می‌میرند، تب رومی‌گرایی در آمریکا فرونشست بلکه در دو دهه گذشته توجه به زوایا و جنبه‌های مختلف افکار مولانا توسعه کمی و کیفی پیوسته‌ای داشته است و سم‌پاشی‌های گسترده سیاسی نومحافظه‌کاران آمریکایی علیه اسلام روند اقبال عمومی از آثار مولانا را به هیچ‌وجه دچار نکث و کاهش نساخته است.

کافی است خوانندگان سری به کتاب‌فروشی الکترونیک Amazon.com بزنند تا ببینند که این کتاب‌فروشی در سایت خود بیش از یکصد جلد کتاب تحقیقاتی پیرامون آثار و زندگی مولانا را در معرض فروش دارد.

هم‌چنین در برخی از مناطق و شهرهای آمریکا فستیوال‌هایی تحت عنوان رومی برگزار می‌شود. از جمله در شهرهای Chapel Hill در ایالت کارولینای شمالی آمریکا و یا در Vancouver (وانکور) کانادا.

سخن مولانا، فصل الخطابی در عالم سیاست

پس از این‌که رئیس‌جمهوری فعلی آمریکا آقای باراک اوباما در نخستین ماه‌های احراز این سمت در پیام نوروزی خویش به فارسی زبانان از شعر معروف بنی آدم سعدی مدد گرفت هم ایرانیان و هم آمریکاییان پیوند ادب و سیاست را خوش آمد گفتند. البته این پیوند در میان فارسی زبانان به اندازه تاریخ شعر سابقه دارد. اما این‌که شعرعرفانی فارسی وارد بیانیه رسمی رئیس‌جمهور آمریکا شود بدیع و تازه بود. آقای اوباما در واقع دو بیت معروف سعدی را خلاصه و چکیده همه دغدغه‌هایی یافت که امروز در ساحت حقوق بشر در سطح جهانی مطرح است.

برای نویسنده ماجرای استفاده از شعر ناب فارسی در سیاست آمریکایی سابقه‌ای دیگر دارد که نشان می‌دهد چگونه سخن مولانا می‌تواند معجزه‌وار یک کتاب سیاست را در یک بیت خلاصه کند. ماجرا از این قرار است که در سال دو هزار میلادی خانم مادالین آلبرایت وزیر خارجه وقت آمریکا تصمیم گرفت که طی برگزاری جلسه‌ای در شب عید نوروز با عذرخواهی رسمی از ایران به خاطر دخالت‌های نابجای و نادرست آمریکا علیه دولت دکتر مصدق و نیز جانب‌داری از صدام حسین در جنگ ایران و عراق، راه دیپلماتیک را برای بهبود روابط بین دو کشور هموار سازد.

یک روز قبل از برگزاری این کنفرانس یکی از ایرانیان مقیم آمریکا که آشکارا هم در عالم سیاست و هم در عالم شعر فارسی صاحب بصیرت بوده و از منابع مادی نیز بی‌بهره نبود، یک صفحه کامل از پرتیراژترین روزنامه جهان یعنی نیویورک تایمز (The new york times) را به مبلغ یکصد و سه هزار دلار (یکصد و سه میلیون تومان) خرید و همه صفحه بزرگ سپید را در خوش‌آمدگویی به کنفرانس خانم آلبرایت و ارائه راه کار سیاسی به زبان شعر اختصاص داد، تنها یک بیت از اشعار جلال‌الدین رومی را به شرح زیر در آن صفحه درج نمود:

آن سوی مرز درست و نادرست صحنه دیدار بین ما و توست^{۱۳}

بنابر آنچه که گفته آمد شاید بتوان گفت از حیث هزینه مادی، این گران‌ترین بیت در ادبیات فارسی است. اما علاوه بر آن و شاید مهم‌تر، به تشخیص درست بانی روشن ضمیر، بیت مزبور از لحاظ علم سیاست و اخلاق سیاسی نیز از گران‌سنگ‌ترین سخنانی است که در شعر فارسی آمده است.

بیت فوق نیازی به تفسیر ندارد. مولانا به ساده‌ترین وجهی به طرفین یک مخاصمه سیاسی یادآور می‌شود که به جای ادامه درگیری به بهانه‌های ایدئولوژیک و

ارزشی پیرامون حق و باطلی که در گذشته رخ داده منافع حال و آینده دو ملت و فرصت‌های آشتی و دوستی را فرو نگذارند. او هم‌چنین یادآور می‌شود که دیدار و مذاکره خود اصلت دارد و بنابراین بدون پیش شرط باید تحقق یابد. تاریخ بشر بیاد دارد که چه جنگ‌ها و مخاصمات طولانی میان دو ملت یا دو گروه و یا حتی اشخاص به بهانه احقاق حقوق گذشته، حقوقی بیش‌تر از دو طرف مخاصمه را ضایع کرده است. سخن کوتاه مولانا در واقع اخلاق دوستی را بر اخلاق تخاصم و دشمنی مرجح و مسلط می‌کند. نکته‌ای دیگر که در سخن وزین مولانا مستتر است این است که قضاوت‌های ارزشی آن‌هم در سطوح کلان و ملی کاری ساده و سهل نیست. درست به همین دلیل که تشخیص دقیق مرز درست از نادرست مشکل است، فرصت دیدار و حل و فصل اختلافات، فرادست مرزها می‌نشیند و این فرصت را نباید فرو گذاشت.

مولانا رسول عشق

به گزارش سایت شورای عالی اسلام در آمریکا، چندی پیش مؤسسه عظیم Hallmark که کارت‌های تبریک و سایر کارت‌های مربوط به مناسبت‌های مختلف را در اختیار مصرف‌کنندگان آمریکایی قرار می‌دهد، چندی پیش از کلمن بارکس مترجم آثار مولانا اجازه گرفت که برخی از ترجمه‌های او را روی کارت‌های مربوط به جشن عشق یا والتین (valentine) قرار دهد زیرا جوانان آمریکا استقبالی چشم‌گیر از ادبیات و بصیرت‌های ویژه رومی بعمل آورده‌اند و سخن او را برای ابراز عشق به محبوب بسیار می‌پسندند.^{۱۴}

مؤسسه‌ای دیگر به نام براش دانس (Brush Dance) با استقبال از آنچه که می‌توان بدان جهان بینی یا خرد مولانا نام داد، ده‌ها کارت قابل استفاده در مناسبت‌های گوناگون و با الهام از جملات مولانا بچاپ رسانده در حجم وسیع به مصرف‌کنندگان آمریکایی ارائه شده است. در یکی از این کارت‌ها این جمله آمده است:

"Let the beauty of what you love, be what you do."

«بگذار زیبایی آنچه بدن عشق می‌ورزی

درون‌مایه کردار تو باشد.»

کارت‌های فوق اکثراً از طرح‌های زیبای اسلیمی شرقی نیز برخوردار است.^{۱۵} در حقیقت به هیچ‌وجه اغراق‌آمیز نیست اگر بگوییم سخن مولانا در آمریکا ظرف دو دهه گذشته تبدیل به یک زبان نافذ در بیان عشق شده است. از عشق زمینی گرفته تا عشق آسمانی و عرفانی.

کلمه رومی به مثابه اسم معنا

کاربرد وسیع نام رومی در سطوح مختلف متون ادبی و اجتماعی در غرب، بتدریج نام رومی را تبدیل به اسم معنا کرده و چیزی نمانده که معنای «عشق‌ورزی» پیدا کند، یعنی به صورت یک اسم فعل مورد استفاده قرار بگیرد. در نتیجه عجیب نیست که مثلاً صدها رستوران در آمریکای شمالی نام «رومی» را برگزیده‌اند. کافی است عبارت Rumi Restaurant را در جست‌وجوگر گوگل قرار دهید، ملاحظه خواهید کرد که فهرست کامل اسامی رستوران‌های مزین به نام رومی قابل استخراج نیست و تعداد این رستوران‌ها را نمی‌توان بسادگی احصا کرد بلکه به ساعت‌ها جست‌وجوی اینترنتی نیازمند است.

برخی از رستوران‌ها به کاربرد اسم بسنده نکرده بلکه شعر رومی را به منوی غذا پیوند داده‌اند، تا غذا کاملاً دل‌چسب جلوه کند و به مشتری القا کنند که غذای جسم و جان با هم صرف می‌شود. جالب این‌که روی بسیاری از منوهای غذا در این رستوران‌ها، بدین نکته اشاره دارد که غذای این رستوران‌ها نوعی ترکیب یا Fusion است. منظور این است که این غذاها صرفاً ایرانی یا لبنانی یا خاورمیانه‌ای یا شرقی نیست، بلکه حالت ترکیبی دارند و ذائقه غربی را نیز در نظر دارند. ربط این معنا به نام رومی که عنوان رستوران است، شاید این باشد که مثل رومی که خرد و بصیرتش جهانی و فرا ملی است، این غذاها هم سلیق بین‌المللی را تأمین می‌کنند و مهم نیست که خورنده از کدام فرهنگ و ملت باشد.^{۱۶}

از رستوران‌ها که بگذریم، نام رومی به عنوان یک اسم جذّاب از سوی سایر بنگاه‌های تجاری مورد استفاده قرار می‌گیرد. چندین آژانس مسافرتی به نام رومی فعالیت می‌کنند. اشعار رومی بصورت خطاطی زینت بخش لباس‌های زنانه و مردانه می‌شود. در جست‌وجوی اینترنتی به یک کفاشی رومی برخورد می‌کنیم که کفش‌های زنانه طبق آخرین مد روز ارائه می‌دهد.^{۱۷} حمام رومی^{۱۸}، فرش فروشی رومی و تعمیر اتومبیل رومی نیز مشغول بکار هستند.^{۱۹}

اگر از حرفه‌ها و خدماتی که می‌توان با یک تخیل بسیار قوی ربطی بین رشته آن‌ها و مولانا برقرار کرد و گفته آمد، بگذریم به خدماتی می‌رسیم که واقعاً ایجاد ارتباط بین آن حرفه خاص و مولانا جلال‌الدین رومی بسیار مشکل است. مثلاً «لوله‌کشی رومی» «Rumi Plumbing» نیز عنوانی است که در جست‌وجوی اینترنتی به آن برمی‌خوریم.^{۲۰}

با این‌همه باید اذعان کرد که هنوز کار به باریکی تجربه ما در ایران خودمان نرسیده و معادل «قصابی ملاصدرا» هنوز توسط نگارنده در آمریکا مشاهده نشده است!

کلوب بین المذاهب رومی

همان‌گونه که در صفحات پیش گفته آمد، برخی از متفکران و روشن‌فکران آمریکایی اقبال حیرت‌آور خوانندگان غربی از شعر یک عارف قرن سیزدهمی شرقی و ایرانی را دلیل روشن نادرستی تئوری برخورد تمدن‌های هانتینگتون می‌دانند. آن‌ها خرد و بصیرت نافذ و تعالی مولانا را فرامرزی، فراملی، فرا فرهنگی، فرا قاره‌ای، فرا تاریخی و حتی فرا مذهبی می‌دانند. البته در این‌جا مذهب رسمی و یا مذهب به معنای سازمانی آن منظور نظر است و گر نه بس روشن است که مولانا از آبشخور چشمه وحی نوشیده و از آن منبع سرمست است.

درک این مفهوم که مولانا یا رومی از ظرف زمان و جغرافیای خویش بسیار بزرگ‌تر بوده است و مخاطبان سخن او در همه جای تاریخ و جغرافیا یافت می‌شوند، متفکران معاصر را به فکر استفاده از مولانا در تلاش‌های جهانی برای تقریب بین مذاهب افکنده است. در جست‌جوی اینترنتی می‌توان براحتی به عناوینی از قبیل «کلوب رومی برای گفت‌گوی بین‌الادیان» رسید.^{۳۱}

اغراق نیست اگر بگوییم بتدریج شخصیت و جهان‌بینی مولانا بصورت رشته یک تسبیح تمدنی در می‌آید، یعنی حلقه واسطه‌ای که می‌تواند بی‌مانع از قلب همه تمدن‌های موجود در شرق و غرب عالم عبور کند. به گفته خود او:

چون ز صورت برتر آمد آفتاب و اخترم	از معانی در معانی تا روم من خوش‌ترم
در معانی گم شدستم، هم‌چنین شیرین‌تر است	سوی صورت بازنایم، در دو عالم ننگرم
من ز صورت سیرگشتم، آدمم سوی صفات	هر صفت گوید در آ این‌جا که بحر آخضرم

راستی را که اکثر ستیزها و تنش‌ها در عالم، ستیز صورت‌ها و یا ستیز بر سر صورت‌هاست و به همین جهت مولانای صورت‌گریز و معنی‌آویز براحتی مرزهای زبان و فرهنگ را در می‌نوردد و از قلب‌ها بدون گذرنامه می‌گذرد. شکر همه جا شیرین است.

حاصل کلام

بی‌تردید اگر مدعی شویم که آثار عظیم فرهنگ مولانا جلال‌الدین رومی بر زندگی مدرن غربیان را می‌توان در یک مقاله خلاصه کرد سخن به گزاف گفته‌ایم. در این مقاله صرفاً تلاش شد که گزارشی بسیار کوتاه از تأثیرگذاری فکر این عارف سترگ

بر فرهنگ غرب و اقبال فزاینده و حیرت‌آور غربیان و خوانندگان آمریکایی آثار او بدست دهیم. باجمال اشاره شد که زمینه‌های تأثیرگذاری افکار مولانا، از محافل علمی و دانش‌گاهی بسیار فراتر می‌رود و در فرهنگ عمومی مردم بصورت یک پدیده منحصر بفرد ظهور یافته است. آثار و افکار مولانا، امروز هم در رشته‌های تحقیقاتی مربوط به شناخت تصوف و عرفان مطرح است. و هم به عنوان منبع تحقیق برای طرح مسایل مربوط به رشته‌های اخلاق کاربردی (Applied ethics) مثل اخلاق جنگ، اخلاق دوستی و غیره و نیز به عنوان منبع نقد ادبی و مطالعه سبک‌های ادبی و مسایل مربوط به فلسفه و کلام و تفسیر و قرآن پژوهی بکار می‌رود.

اگر تصوف را علم نگاه عاشقانه به هستی بدانیم، در وادی این علم، کمتر نگاهی به فراخی نگاه مولانا می‌توان سراغ گرفت. قرن بیستم که خود قرن جنگ‌های بین‌المللی بوده است بدن سخت زخمی تمدن‌های شرق و غرب را در برابر چشم ما تحویل قرن بیست و یکم داده و قرن حاضر نیز در همان آغاز کار شاهد جنگ و خون‌ریزی بوده است. سخن مولانا انگار مرهمی تمام است بر این اندام‌ها و قلب‌های نیمه سوخته. از همین‌روست که ادامه تاریخی زندگی مولانا در نیم کره غربی جهان، از چارچوب دیوارهای کتاب‌خانه‌ها و گفت‌گوی نخبگان علمی و فکری فراتر رفته و در گستره فراخ زندگی اجتماعی آحاد مردم بسط پیدا کرده است و چنین است که سخن او امروز در فهرست غذای رستوران‌ها، در لابه‌لای پرده‌های موسیقی، و در گفت‌وگوهای ساده مردم کوچه و بازار و در عروق حیات اجتماعی در غرب جاری است.

اگر من جنس ایشانم و گرمی غیرایشانم نمی‌دانم، همین دانم که من در روح و ریحانم^{۳۳}

پی نوشت ها

۱. مولوی، کلیات شمس یا دیوان کبیر، با تصحیح و حواشی بدیع الزمان فروزان فر، ابیات ۲۶۸۹ و ۲۶۹۰، ص ۱۵۰.
۲. رینولد انیکلسون، تصوف اسلامی و رابطه انسان و خدا، ترجمه دکتر محمدرضا شفیع کدکنی، چاپ سوم، ۱۳۸۲، انتشارات سخن، ص ۱۶.
۳. همان، همان جا.
4. Coleman Barks and John moyne, The Essential Rumi
۵. کلیات شمس، بیت ۲۷۰۵.
6. Mathnavi: Books I 8 II Translated and Annotated by Jawid mojjadedi, Oxford university/ press, 2007.
- دکتر جاوید مجددی هم اکنون به تدریس ادبیات خاورمیانه در دانش گاه Rutgers آمریکا اشتغال دارد.
۷. ابیات ۶۹ و ۷۴ از مثنوی، چاپ نیکلسون، بروخیم، تهران ۱۳۱۴.
8. Reynold, A. Nicholson, A Rumi Anthology, Oxford: one world, 2000.
9. Masnavi: Book I, Translated and Annotated by jawid mojjadedi, Oxford university press, 2004.
10. Thematic selection from Rumi, Coleman Barks, John Moyne, A.J. Arbery, London: Penguin, 1995.
11. <http://www.thefreelibrary.com/Islam+and+America:+poetic+connections-a0152267683>
12. <http://www.examiner.com/examiner/x-16968-AfricanAmerican-Art-Examiner-y2009m9d11-Reading-Rumi-after-911>
13. این بیت منسوب به مولانا است
14. <http://www.islamicsupermecouncil.org/bin/site/wrappers/spirituality-mevlevi.html>
15. <http://www.brushdance.com/-strse-shop-By-Collection-Cln-Poetry-of-Rumi/Categories.bok?gclid=CPvGmujH7Z0CFWpd5QodDgl8MQ>
16. <http://www.rumisancarlos.com/>
17. <http://www.luckymag.com/blogs/stylesteal/2009/08/rumis-shoes.html>
18. <http://www.rumisimone.com/spabar.html>
19. <http://www.southbayscooterclub.com/littlerumisite/maintenance/maint-instruct.html>
20. <http://listings.allpages.com/sd-8Bj0115516-freeman.html>
21. <http://www.priceton.edu/-rumi/aboutus.htm>
۲۲. جلال الدین مولوی. کلیات شمس، تهران ۱۳۵۵.

فهرست منابع

الف - فارسی

- جلال‌الدین مولوی، کلیات شمس یا دیوان کبیر، با تصیحات و حواشی بدیع الزمان فروزان‌فر، تهران، ۱۳۵۵.
- رینولد ا. نیکلسون، تصوف اسلامی و رابطه انسان و خدا، ترجمه دکتر محمدرضا شفیع‌ی کدکنی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۲، انتشارات سخن.
- مهناز قانع، اخلاق در نگاه مولانا، چیستی و هستی، تهران، نشر نگاه معاصر، ۱۳۸۸.
- محمدجعفر محبوب، آیین جوانمردی، نیویورک، بیلیوتکا، Persica press، ۲۰۰۰.
- جلال‌الدین مولوی، مثنوی معنوی، تصحیح نیکلسون، تهران: ۱۳۱۴.

ب - منابع انگلیسی و فرانسه

- Coleman Barks and John Moyne, The Essential Rumi, New york, 1995.
- Coleman Barks, John Moyne and A.J. Arbery, Thematic selection from Rumi, London: Penguin press, 1995.
- Reynold A. Nicholson. A Rumi Anthology, oxford: oneworld, 2000.
- Murteza Sarraf, Traites des compagnons chevaliers tehran, parsi, 1973.
- Masnavi: Book I, Translated and Annotated by.Jawid mojjaddadi, oxford: oxford university press, 2004.
- Book II, oxford: oxford university press, 2007 Toshi hiko Izutsu. God and man in the Quran.

ب - منابع اینترنتی

1. <http://www.thefreelibrary.com/islam+and+america:+poetic+connections.-a.152267683>
2. <http://www.examiner.com/examiner/x-16968-AfricanAmerican-Art-Examiner-y2009m9d11-Reading-Rumi-after-911>
3. <http://www.islamicsupmecouncil.org/bin/site/wrappers/spirituality-mevlevi.html>
4. <http://www.brushdance.com/-strse-shop-Bv-Collection-cln-poetry-of-Rumi/Categories.bok?gclid=CPvGmujH7z.CFWpd5QodDgl8MQ>
5. <http://www.rumisancarios.com/>
6. <http://www.luckymag.com/blogs/stylesteals/2009/08/rumis-shoes.html>
7. <http://www.rumisimone.com/spabar.html>
8. http://www.southbayscooterclub.com/littlerumisite/maintenance/maint_instruct.html
9. <http://listings.allpages.com/sd-8Bj0115516-freeman.html>
10. <http://www.princeton.edu/~rumi/aboutus.htm>